

УДК 1.14

**Б. І. Войтов**  
аспірант кафедри культурології та філософії  
Національного університету «Острозька академія»

### «ПРОМОВИ...» КАСІЯНА САКОВИЧА ЯК ПРИКЛАД РЕНЕСАНСНОГО ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

У різні періоди розвитку людства його цікавило питання природи людини. Не відійшла від цього й доба Ренесансу, в якій людина починає усвідомлювати себе як особистість. Також ця риса є характерною для українського Ренесансу. Філософські ідеї в цей період виражалися здебільшого у формі полемічних творів, навчальних курсів, трактатів і віршів.

Багато сучасних українських філософів зацікавилися українською філософією доби Ренесансу. Варто згадати праці В. Колосової, П. Кралоюка, В. Крекотня, В. Литвинова, В. Нічик, Я. Стратій, Д. Чижевського, В. Шинкарука та ін. У їхніх працях усебічно розглядаються особливості філософської думки України цього періоду. Значна увага приділяється антропологічній, онтологічній, суспільно-політичній проблематиці у творах ренесансних мислителів. Глибоке філософське осмислення творчості діячів української доби Ренесансу почалося в другій половині XX – на поч. XXI ст., що свідчить про збільшення вагомості в сучасній українській духовній культурі та її збагачення і розвиток завдяки зверненням до початків.

Тому стаття має на меті розгляд ренесансного розуміння проблеми людини, її життя та безсмертя у творі Касіяна Саковича «Аристотелівські проблеми, або Питання про природу людини з додатком передмов до весільних і похоронних обрядів».

На шляху ствердження національної духовності, розвитку сучасної української філософії велике значення має використання культурного й історичного досвіду релігійно-філософської та просвітницької діяльності українських мислителів XVI–XVII ст., які переносили загальні цінності європейської ренесансної духовної й освітньої традиції на вітчизняний ґрунт.

Разом із тим виникають нові та розвиваються старі міста, здобуваються права самоврядування, розвивається торгівля й ремесло, існує постійна загроза ворожого нападу. Така ситуація вимагає появи освічених людей, як військових спеціалістів, так і лікарів, юристів, учителів, перекладачів і т. д. У зв'язку з цим значна частина молоді виїжджала за кордон для отримання освіти в провідних університетах та академіях Європи (Болонська, Падуанська, Празька, Краківська, Замойська), які були центрами ренесансної культури, молодь сприймала передові гуманістичні ідеї. Відомий історик Якоб Буркхардт писав: «Культура доби Відродження веде за собою не тільки низку зовнішніх відкриттів, її головна заслуга в тому, що вона вперше відкриває внутрішній світ людини й закликає її до нового життя» [12, с. 25].

Тривалий час в Україні спостерігалось негативне ставлення до філософської думки, котра розглядалась як «непотрібна латинська мудрість» [3, с. 212]. Це спостерігаємо в богословських полемічних творах, серед яких виділяються анонімний трактат «Пересторога», праці Івана Вишенського, навіть у «Треносі, або Плачі Єдиної Святої Всесвітньої Апостольської Східної Церкви» Мелетія Смотрицького. У зазначених авторів простежується негативне ставлення до використання філософії під час розв'язання теологічних проблем, хоча нерідко зміст їхніх праць суперечив цій традиції. Саме К. Сакович був одним із тих, хто намагався змінити подібне ставлення [11, с. 90].

Наприкінці першої половини XVII ст. в Україні розпочинається панування латини. Це виявлялося в поширенні перекладів латинських церковних гімнів, які вживалися як у польській, так і українській церковних традиціях (колядки, гімни на різні свята), а також у світському житті

гімнів про смерть і вічність, що співалися під час обряду похорону [6].

К. Сакович, навчаючись у Замойській академії, почерпнув ренесансні ідеї [2, с. 125], а також став прихильником античності. Можна стверджувати, що творчість митця найбільш масштабно акумулювала різні шляхи реценції античних традицій. З ім'ям К. Саковича пов'язаний новий етап у засвоєнні античної культури в українській філософській думці. Античність для письменника й філософа була визначальним фактором у його становленні. Він добре знав латину, вивчав античну літературу та філософію. Вагому роль у сповідуванні гуманістичних ідей, реценції античного спадку у філософствуванні К. Саковича відіграла його висока освіченість. Упродовж усього життя він здобував знання й ділився з ними зі своїми учнями. Надбання класичної літератури та філософії стали невід'ємною часткою національної освітнянської культури. З кінця XVI ст. в основу навчальних курсів братських шкіл, зокрема Київської, та інших навчальних закладів було покладено «Поетику» Арістотеля, «Риторику» Цицерона, трактати й поезію античних авторів (Сократа, Платона, Арістотеля, Епікура, Вергілія, Горація, Овідія та ін.). Київська братська школа стала для К. Саковича важливим етапом засвоєння античних традицій. Будучи спраглим знань, К. Сакович ґрунтовно досліджував спадок античних мислителів, ділився власними ідеями про користь запозичення античних ідей для сучасної філософської думки з учнями та однодумцями.

К. Сакович слідом за іншими учасниками братського руху Кирилом Транквіліоном-Ставровечьким і Мелетієм Смотрицьким продовжував роботу над термінологією, виробленою тогочасною філософією, ширше, ніж попередники, використовував античну філософську традицію, твори західноєвропейських мислителів доби Відродження, вбачаючи в цьому засіб для зближення вітчизняної духовної культури із західною, піднесення її філософського рівня.

Наприкінці XVI – початку XVII ст. українські мислителі, як і західноєвропейські філософи, вбачали в людині найвищу цінність, уважали її творцем самої себе та власної долі, розглядали не як послушне знаряддя в руках Всевишнього, а відповідального співтворця. У центрі уваги філософів перебувала також проблема співвідношення Бога й людини, досліджувалась здатність людського розуму досягнути істину, проникнути у зміст сакральних текстів. Людина ставала об'єктом вивчення у філософських творах Станіслава Оріховського, Кирила Транквіліона-Ставровечького, Хома Євлевича, Григорія Саноцького та Касіяна Саковича [9, с. 156]. Хоча у творчості більшості перелічених мислителів простежується тяжіння до середньовічного трактування природи людини, акцентування уваги на моральності, возвеличення Бога як творця людини, проте має місце зародження більш прогресивних поглядів.

Порівняно з попередниками К. Сакович був більш прогресивним у своїх поглядах. Як нам відомо, в Античні часи у філософських ученнях людину розглядали як мікрокосмос, який нагадує макрокосмос. Ще більшого поширення це вчення набуває в період Відродження і стає одною з центральних догм натурфілософії.

Усі ці прогресивні ідеї відображено у філософській праці «Аристотелівські проблеми, або Питання про природу людини з додатком передмов до весільних і похоронних обрядів» (“Aristoteles problemata, albo Pytania o przyrodzeniu czlowieczym”), у якій автор у вивченні сутності проблеми людської природи звертається до аристотелізму. Це пояснюється тим, що вищу освіту майбутній автор здобував у

Замойській академії, де аристотелізм слугував основою для філософствування. Цей твір уважається одним із перших підручників східнослов'янського вченого, ідеї, висвітлені в ньому, пройшли апробацію в стінах Київської братської школи, в яких К. Сакович читав лекції. За основу К. Саковичем взято твір переробок псевдоаристотелівського твору, який ним доповнений відповідно до його поглядів. Трактат був досить популярним серед слов'янських народів того часу. Філософська праця «Аристотелівські проблеми...», на відміну від полемічних «Віршів...» [1], є суто філософським трактатом.

Завершують трактат зразки промов, які К. Сакович написав своїм учням як приклад ораторського мистецтва і які, на відміну від основного тексту, є його власним творінням. Про це говорять дослідники [4; 5; 6; 10], і лише П. Крालюк [3] в «Історії філософії України» дає короткий аналіз їм.

Варто сказати, що ці промови продовжують його розуміння проблеми людини. Промови поділені на дві частини, а саме: «Промови при одруженні» та «Слово на похороні». Про це дослідник української філософії говорить: «Автор обирає два важливі періоди у людському житті – одруження, яке має привести до народження дітей і тим самим зберегти наступність поколінь, а також смерті, яка знаменує завершення земного життя людини» [3, с. 213]. Ми погоджуємось із дослідником про ці два важливі періоди життя людини. Отже, розберемося в поглядах К. Саковича на прикладі розглянутих промов.

Розпочинаються промови «Словом нареченого про подружнє життя», де автор розмірковує про створення чоловіка і про те, для чого Бог створив жінку: «... бог створив з неї, – мається на увазі «кістка», біблійна історія про створення жінки, – Адаму жінку і промовив: будьте двоє в єдиному тілі...», а далі говорить про їх єдність у всьому і про те, яке має бути подружнє життя.

Тут же говориться про ідеал людини: «... провів перші роки свого життя у вивченні високих наук, а потім у вельми похвальних і тривалих послугах державі...» [7, с. 419]. Такий ідеал відрізняється від середньовічного, а саме: здобуття освіти й освіченість, активна суспільна діяльність, а не побожність і монастирська замкненість є, на думку автора, найбільшим достоїнством людини.

Досить високо К. Сакович цінує жінку, про яку говорить: «... вона була для чоловіка вічним супутником та другою половинкою...» [7, с. 419]. Подібні слова можна віднайти й далі у промовах. Такі погляди свідчать про гуманне ставлення до постаті жінок, що було новим. Завершує першу промову слова до неодружених, як їм потрібно чинити під час вибору своєї пари.

У «Дякуванні по шлюбі» возвеличується подружня любов: «... цій подружній любові поступається любов до батька, матері, дітей, братів і сестер, вона підноситься над благами природи і фортуни...» [7, с. 421]. Тут же К. Саковичем розвінчувалися аскетичні ідеали та їх протиприродність. Для того щоб отримати безсмертя, варто одружитися: «... після смерті одного з подружжя, закарбовані в серці другого, вони живіть і щемлять...» [7, с. 421]. А той, хто не має дружини, «... навіть коли він найбагатший, не має нічого свого...» [7, с. 421]. Ще одним шансом забезпечити нам безсмертя є народження нащадків: «... Бо нащадки будуть згадувати працю свого доброго батька, давати за нього милостиню й прославлятимуть його ім'я з роду в рід через народження потомства» [7, с. 422]. Вони мають продовжити справи своїх батьків. А тих, хто не одружений, потрібно карати (автор наводить звичай, згідно з яким щороку неодружені дівчата мають волочити соломку, а юнаки – коробку з дріжджами по ринку та від дому до дому). Це говорить про традиційне для того часу розуміння подружжя й необхідність створення повноцінної сім'ї.

Дотримуючись християнських поглядів на шлюб і стосунки між чоловіком і жінкою, К. Сакович розмірковує й водночас повчає, як молоді люди повинні себе поводити. Не можна позбуватися своєї цноти поза шлюбом, а розмножуватися потрібно згідно з давнім Божим законом *crescite et*

*multiplicamini* etc. (плодіться і розмножуйтеся тощо). Неплідність як чоловіка, так і жінки вважалася прокляттям, яке можна зняти тільки молитвою: «... ми повинні просити в господа бога дітей з вірою й надією, як Ісаак просив за свою жінку...» [7, с. 424]. Такі міркування звучать у «Введенні нареченої до спочивальні».

Завершує промови до шлюбу «Подяка від нареченого перед введенням до спочивальні», в якій К. Сакович говорить, для чого дана жінка. Тут він демонструє своє гуманістичне ставлення до жінки: «Господь бог дає жінку чоловікові, щоб вона була співучасницею радості й печалі...». Указує на місце її в тогочасному суспільстві: «Жінка – господарка в домі ... бо створена не з голови і не з ноги, а з середини тіла і тому повинна бути ні паном, ні слугою, а любимим другом і супутником» [7, с. 425].

Другий блок промов містить чотири промови, в яких подається характеристика людського життя. У «Слові на похороні» зазначається, що смерть прийшла після гріхопадіння на весь людський рід: «Кожен, хто народжується, мусить вмерти, а потім стати перед судом... І жодні апеляції не можуть спасти від смерті» [7, с. 426]. Наводиться розмова Олександра Македонського з одним філософом, у якій філософ просить у царя охоронну грамоту від смерті, на що той відповідає: «... не можу дати тобі такої охоронної грамоти...» [7, с. 426], що свідчить про невідворотність смерті для будь-кого живого на землі. Смерть – це не хвороба, і пошуки ліків не принесуть результатів. Вона старіша з усіх страшних речей, проте «... люди її або зовсім не бояться, або бояться дуже мало...» [7, с. 426]. І лише мудрі люди розуміють короткість людського життя та вважають, «... що воно подібне булькам на воді, які швидко з'являються і швидко зникають...» [7, с. 426].

Далі К. Сакович розмірковує над тим, що людське життя насправді коротке, ми повинні цінувати й не марнувати його: «Половину ... забирає сон, щоденний відпочинок, немала частина дитячого й молодого віку відходить даремно, а залишок наших років пропадає в клопотах, земних турботах і марних надіях» [7, с. 427]. А для бідної людини життя ще важче, і вона «... рада б швидше вибратися...» [7, с. 427]. Ні багатого, ні бідного смерть не омине: «... від цього закону нікого не звільнено, навіть сам наш спаситель, будучи людиною, мусив вмерти» [7, с. 427]. Це твердження не збігається з православним уявленням про Ісуса Христа, який уважався боголюдиною. Воно співзвучне з тими реформаційними уявленнями, які розглядали Його як людину.

Обряд похорону повинен слугувати нагадуванням про смертність кожного і про те, що до цього варто готуватися: «Але поклавши, в цю ж дорогу кожний з нас мусить готовитися» [7, с. 427]. Хоча люди на похороні й жалкують за померлим, але повинні тішитися від того, щоб відійти своєю смертю, не від хвороб, пошестей та інших кар божих: «Щасливий, отже, є померлий, що не звідав всього цього!» [7, с. 427]. Говорячи про смерть як невідворотність, К. Сакович говорить і про безсмертя, яке може отримати кожен, тут чітко простежуються ренесансні погляди, а саме: «... після його смерті вони живуть, закарбовані у Вашій пам'яті й серця» [7, с. 428].

Продовжує говорити про невідворотності смерті у «Слові на похороні від гостей до нащадків», але лише про смерть тіла, яке переходить у прах, душа – безсмертна. Також у цій промові К. Сакович описує смерть, якою вона є, і використовує для цього погляди Сенеки: «*In tanta inquit rerum humanarum volubilitate nihil cuid, certum nisi mors*» («Серед таких численних змін і перетворень цього світу ні для кого немає нічого більш певного, ніж смерть») [7, с. 428].

У «Промові на похороні воїна (а може бути і до кожного придатна)» автор порівнює людське життя із життям лицаря: «*Militia est vita hominis super terram*» («Війною є справді життя людини на землі...») [7, с. 430]. Як на війні, так і в житті ми змушені проходити крізь безліч випробувань, бить, тривоги і негараздів, а спільне – смерть. К. Сакович, говорить: «... світ, сатана, тіло – ведуть з нами війну, а численні недруги спокушають своїми забавами...» [7, с. 431]. Воїн

має зброю для відсічі ворогу, а людина – розум для відсічі своїм негараздам. Тому кожен бореться на своїй війні, а кінець їй – смерть. Автор продовжує ідею про громадянське служіння [1], яке в поєднанні з молитвою допоможе потрапити в «небесний Єрусалим» [7, с. 432].

Завершує цей твір «Промова молодого чоловіка на похороні шляхтича», в якій автор продовжує раніше висловлені думки про смерть і безсмертя. Новим є твердження про шанування й пам'ятання життєвих справ шляхтича, який служив Богові та вітчизні і своїми подвигами заслуговує на безсмертя в пам'яті людей.

К. Сакович відіграв помітну роль у відродженні ідей античної філософії в ренесансну епоху, зокрема в акцентуванні уваги на проблемі людини. Потреби суспільно-історичної дійсності стали потужним стимулом розквіту природничих наук із їх глибинним вивченням людини, заклавши основи досвідного природознавства епохи Відродження. К. Сакович був виразником цієї тенденції.

Промови, написані самим К. Саковичем, на відміну від переробки псевдоаристотелівського апокрифічного твору, зі змістом якого ми могли познайомитися вище, слугували прикладом ораторського мистецтва для його учнів. Загалом можемо констатувати таке. По-перше, автор користується ідеями античних філософів. По-друге, він не пориває із християнством і його догмами, але розглядає їх із ренесансного погляду, що ставить його в один ряд із діячами епохи гуманізму. По-третє, проблема природи людини та душі, життя й безсмертя розглядається душе широко, погляди К. Саковича ніби знаходяться на межі як християнських, так і ренесансних ідей. На нашу думку, це пояснюється тим, що К. Сакович перебуває на межі різних епох, культур, способів філософування.

### Література

1. Войтов Б.І. Ідея громадянського служіння та проблеми смерті й безсмертя у творі Касіяна Саковича «Вірші на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного» / Б.І. Войтов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». – 2015. – № 18. – С. 124–128.
2. Кралюк П.М. Дума про гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного: [повість] / М.П. Кралюк. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – 136 с.
3. Кралюк П.М. Історія філософії України: [навчальний посібник] / П.М. Кралюк. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 652 с.
4. Курас І.Ф. Касіян Сакович. Провідники духовності в Україні / І.Ф. Курас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://libfree.com/135392785\\_kulturologiyasakovich\\_kasiyan.html](http://libfree.com/135392785_kulturologiyasakovich_kasiyan.html).
5. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII ст. / В. Литвинов. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. – 472 с.
6. Нічик В.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні / В.М. Нічик, В.Д. Литвинов, Я.М. Стратій. – К.: Наукова думка, 1991. – 382 с.
7. Сакович К. Аристотелівські проблеми або питання про природу людини з додатком передмов весільних і похоронних обрядів / К. Сакович // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII століття): тексти і дослідження / АН УРСР. Ін-т філософії, Ін-т сусп. наук, редкол.: В.І. Шинкарук та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 337–443.
8. Сухарева С. Авторська ідентифікація у польськомовній прозі Касіяна Саковича / С. Сухарева // Київські полоністичні студії. – Т. XVI. – К.: «МП Леся», 2010. – С. 31–39.
9. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С.В. Ульянівська; вст. ст. І.М. Дзюби; перед. слово М. Антоновича; додатки С.В. Ульянівської, В.І. Ульянівського. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.; іл.
10. Українська поезія: Кінець XVI – початок XVII ст. / упоряд. В.П. Колосова, В.І. Кречетень. – К.: Наук. думка, 1978. – 430 с.
11. Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму / Д. Чижевський. – Тернопіль: Феміна, 1994. – 480 с.
12. Burckhardt J. Kultura Odrodzenia we Włoszech / J. Burckhardt. – Warszawa: PIW, 1991. – 412 с.

### Анотація

**Войтов Б. І. «Промови...» Касіяна Саковича як приклад ренесансного ораторського мистецтва.** – Стаття.

На шляху утвердження національної духовності, становлення сучасної української філософії велике значення має використання культурного й історичного досвіду філософської та просвітницької діяльності українських мислителів XVI–XVII ст., які транслювали цінності європейської ренесансної духовної й освітньої культури на вітчизняний ґрунт. Метою статті є розгляд ренесансних поглядів на проблему природи людини, її життя та безсмертя у творі К. Саковича «Аристотелівські проблеми, або Питання про природу людини з додатком передмов до весільних і похоронних обрядів». У статті показано перехід від релігійного світогляду до філософського, від Середньовіччя до Відродження. Здійснено філософсько-релігійний аналіз поглядів автора трактату на проблему природи людини, життя та безсмертя. Уточнено, що погляди К. Саковича мали ренесансне спрямування, а також стверджується, що вищезгадані промови є прикладом ренесансного ораторського мистецтва.

*Ключові слова:* ренесанс, християнство, людина, життя, безсмертя.

### Аннотация

**Войтов Б. И. «Речи...» Кассиана Саковича как пример ренессансного ораторского искусства.** – Статья.

На пути утверждения национальной духовности, становления современной украинской философии большое значение имеет использование культурного и исторического опыта философской и просветительской деятельности украинских мыслителей XVI–XVII вв., которые транслировали ценности европейской ренессансной духовной и образовательной культуры на отечественной почве. Целью статьи является рассмотрение ренессансных взглядов на проблему природы человека, его жизнь и бессмертия в произведении К. Саковича «Аристотелевские проблемы, или Вопрос о природе человека с приложением предисловий к свадебным и похоронным обрядам». В статье показано переход от религиозного мировоззрения к философскому, от Средневековья к Возрождению. Осуществлен философско-религиозный анализ взглядов автора трактата на проблему природы человека, жизни и бессмертия. Уточнено, что взгляды К. Саковича имеют ренессансное направление, а также утверждается, что упомянутые речи являются примером ренессансного ораторского искусства.

*Ключевые слова:* ренессанс, христианство, человек, жизнь, бессмертие.

### Summary

**Voitov B. I. "Speeches..." by Kassian Sakowicz as an example of the Renaissance oratory.** – Article.

On the way of strengthening national spirituality, formation of modern Ukrainian philosophy great value has use of cultural and historical experience philosophical and educational activities Ukrainian thinkers XVI–XVII century who transmit the values European of Renaissance spiritual and educational culture to the native culture. The goal of this article is consideration of Renaissance views on the problem of human nature, his life and immortality in the work of Sakovich "Aristotelian problem or question about human nature with the addition of introductions to the wedding and funeral rites". The article shows the transition from religious to philosophical outlook from the Middle Ages to the Renaissance. Done philosophical and religious views of the author of the treatise analyzes the problem of human nature, life and immortality. Specifies that the views were Sakovich Renaissance perspective, and states that above mentioned speech is an example of Renaissance oratory.

*Key words:* renaissance christianity, people, life, immortality.